

Erazmovský apel na vedenie vojny proti Osmanom

Imrich Nagy

ERASMUS'S APPEAL FOR WAR AGAINST THE OTTOMANS

We can observe the development of Erasmus's view of the Ottomans, particularly in the light of their military successes, as part of the thinking of this leading representative of Transalpine humanism, who enjoyed general respect among European monarchs in the first third of the 16th century. From the initial position of a Christian pacifist who wished to overcome the Ottomans by Christianizing them, he arrived at a conviction of the need for a military solution. Erasmus's work *Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo* written in 1530, which is analysed in this study, is an appeal to the Augsburg Imperial Diet and to Charles V to take on the duty of the necessary defence of Europe and Christianity from the Ottomans and Islam.

KEYWORDS:

Erasmus of Rotterdam; Turks; war; Christian Europe; Ottoman threat

Vojna proti Osmanom, ktorá bola spočiatku pre európskych monarchov objektom vojenskej prestíže získanej v križiackych výpravách, resp. záležitosťou ochrany a rozširovania svojich obchodných záujmov, sa po páde Konštantínopolu v roku 1453 a následných úspechoch osmanskej expanzie do Európy postupne stáva ich existenčnou otázkou. Vzdialená vízia úspechu, slávy a bohatstva sa rýchlo mení na pocit strachu z čoraz reálnejšej hrozby. Tento strach sa premieta do vytvorenia obrazu hrozného lúpiaceho a vraždiaceho Turka ako úhlavného nepriateľa kresťanstva, ktorý sa rýchlo stáva toposom humanistickej spisby. Svoje osobitné vyjadrenie potom nachádza vo výzvach a apeloach na obranu kresťanskej Európy a potrebu spoločného postupu proti osmanskému nepriateľovi.¹ Takýmto je aj spis *Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo et obiter enarratus Psalmus XXVIII*, čiže *Nanajvýš prospešná úvaha o vyhlásení vojny Turkom pri príležitosti výkladu 28. Žalmu Erazma Rotterdamského z roku 1530*.

Erazmove názory na Turkov však nie sú obsiahnuté iba v tomto jedinom dielku, ba práve naopak: sú tak povediac spoločným menovateľom jeho politických názorov, ktoré objavíme takmer v celom jeho diele, najmä však v jeho korešpondencii. Dokonca možno konštatovať, že vedno s postupom Osmanov pri svojej expanzii na západ sa táto otázka postupne stáva ústrednou témou Erazmových politických úvah. Aj z tohto dôvodu už boli objektom nejednej modernej analýzy² (z pera holandského

1 Pars pro toto môžeme spomenúť dielko talianskeho humanistu Riccarda BARTOLINIHO (1470–1529) *Oratio ad Imp. Caes. Maximilianum Aug. ac potentiss. Germaniae principes de expeditione contra Turcos suscipienda* (Augsburg, Sigismund Grimm & Marcus Wirsung, 20 Sep. 1518, [21 s.]) adresované v tomto duchu cisárovi Maximiliánovi I. a nemeckým kniežatám.

2 Komplexne o Erazmových názoroch na Turkov s prihliadnutím k stredoeurópskemu kontextu pojednáva Maria CYTOWSKA, *Érasme et les Turcs*, Eos 62, 1974, s. 311–321. Editor moderného textovo-kritického vydania Erazmovej *Úvahy* jeho názory analyzuje vo svo-

profesora Jana van Herwaardena nedávno aj v českom preklade v rámci erazmovského zborníka *Erasmovo dílo v minulosti a současnosti evropského myšlení*).³ Napriek tomu jednoznačné odpovede na motívy a ciele Erazmových proklamácií o Turkoch nedávajú. Pre Erazmove politické názory je totiž charakteristický pomerne kategorický evanjeliový pacifizmus, ktorý je v zjavnom rozpore s potrebou či nevyhnutnosťou obrany kresťanskej Európy pred osmanskou agresiou.

Tvárou v tvár vzrastajúcej osmanskej hrozbe Erasmus preto musí postupne revidovať svoje názory. V roku 1518, v liste svojmu priateľovi, nemeckému humanistovi Paulovi Volsiovi (P. Volz) namiesto svojho tradičného projektu pasívneho odporu, spočívajúceho iba vo vytvorení jednotnej aliancie kresťanských štátov, predostiera projekt ich kristianizácie, či skôr evanjelizácie (lebo ich považuje za polokresťanov): „Najúčinnejším spôsobom podmanenia si Turkov by bolo, ak by spozorovali, že v nás žiari to, čo učil a vyjadril Kristus; ak by cítili, že nedychtíme po ich moci, neprahneme po ich zlate, nechceme ich majetky, ale že okrem ich spásy a Kristovej slávy nám nejde o nič iné.“⁴ V opačnom prípade hrozí vskutku poturčenie kresťanov: „Lebo ak nášmu úsiliu bude chýbať duševná sila, potom sa rýchlejšie my zdegenerujeme na úroveň

jom predhovore (Antonius Gerardus WEILER, *Einleitung*, in: Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami recognita et adnotatione critica instructa, notisque illustrata, ordinis quinti tomus tertius, Amsterdam 1986, s. 3–28) a neskôr sa k nim vracia zamerajúc pozornosť na teologický rámec Erazmovej rozpravy: TÝŽ, *La Consultatio de Bello Turcis inferendo: une œuvre de piété politique*, in: Jacques Chomarat — André Godin — Jean-Claude Margolin (edd.), Actes de Colloque international Erasme Tours 1986, Geneva 1990, s. 99–108. Autor anglického prekladu Erazmovej *Úvahy* jeho názory na Turkov analyzuje v samostatnej štúdii (Michael J. HEATH, *Erasmus and War against the Turks*, in: Jean-Claude Margolin (ed.), Acta conventus neo-latini turonensis, Paris 1980, s. 991–1001) i v predhovore k svojmu prekladu: TÝŽ, *Introductory note*, in: Dominic Baker-Smith (ed.), *Collected works of Erasmus: Expositions of the Psalms*, Toronto 2005, s. 202–209. Vývin Erazmových názorov na vojnu práve z uhlu jeho *Úvahy* skúma vo svojej štúdii Fred DALLMAYR, *A war against the Turks? Erasmus on war and peace*, in: Ananta Kumar Giri (ed.), *The modern prince and the modern sage: Transforming power and freedom*, New Delhi 2009, s. 429–449. Otázka protitureckej vojny je však prítomná v akejkoľvek debate o Erazmových (spočiatku pomerne vyhranene pacifistických) názoroch na vojnu — pars pro toto vid' Jacques CHOMARAT, *Un ennemi de la guerre: Érasme*, Bulletin de l'Association Guillaume Budé 33, 1974, s. 445–465. Podobne sa táto téma objavuje aj v našej práci: Imrich NAGY, *Erasmus Rotterdamský a jeho svet (Úvahy o dobe, človeku a spoločnosti 16. storočia*, Kraków 2012 (bližšie v kapitole: „Vývin politických názorov Erazma Rotterdamského v konfrontácii s politickou realitou Európy v prvej tretine 16. storočia“, s. 29–65).

3 Jan van HERWAARDEN, *Erasmus a Turci, aneb je válka ospravedlnitelná?*, in: Tomáš Nejeschleba — Jan Makovský (edd.), *Erasmovo dílo v minulosti a současnosti evropského myšlení*, Brno 2012, s. 263–287.

4 „Efficacissima Turcas expugnandi ratio fuerit si conspexerint in nobis elucere quod docuit et expressit Christus; si senserint nos non ipsorum inhiare imperiis, non sitire aurum, non ambire possessiones, sed praeter eorum salutem et Christi gloriam nihil omnino quaerere.“ Percy Stafford ALLEN (ed.), *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami III: 1517–1519*, Oxonii 1913, list č. 858 datovaný 14. augusta 1518 v Bazileji, s. 364–365.

Turkov, ako sa nám podarí Turkov pritiahnuť na našu stranu.“⁵ Erazmus v tejto súvislosti musí otvorene vystúpiť aj na obranu svojich názorov, ktoré niektoré kruhy označujú za defetistické, ba priam za prejav zrady. „Ak niekto správne pripomína, že je apoštolské priviesť Turkov k viere skôr Kristovými bojovníkmi ako zbraňami, je hneď upodostňovaný, ako keby donášal Turkom, že, ak zaútočia na kresťanov, títo sa nebudú nijako brániť.“⁶

Erazmus je presvedčený, že organizovanie vojny proti Osmanom nemôže byť iniciované pápežom, ani cirkevnými osobami. Práve osoba cisára Karola V. bola v jeho úvahách tou najpovolanejšou k tejto úlohe — rovnako, ako ju považoval za najpovolanejšiu aj v otázkach riešenia reformačnej schizmy. Namiesto toho však s trpkosťou vidí, že jeho cisár je zahľtený jediným problémom, a tým je vojna s Francúzskom. Tu niekde treba hľadať dôvody, pre ktoré sa Erazmova pozornosť v medzinárodno-politických otázkach presúva od Karola V. na stredoeurópsky priestor a stredoeurópskych vladárov, ktorí sú bezprostredne konfrontovaní nielen s osmanskou hrozbou, ale už aj s osmanskou vojnou: „S veľkým úsilím tu pripravujeme vojnu proti Francúzom. Pápež sa celý rozhnevá na starých priateľov spojil s nami. A zatiaľ Turek plieni Uhorsko svojimi zbraňami.“⁷

S veľkou obavou sledoval Erazmus najmä fakt, že Osmani sa stávajú mocenským činiteľom, s ktorým jednotlivé znepriatelené strany začínajú vážne kalkulovať pri svojich diplomatických a vojenských ofenzívach. S týmto varovaním sa v roku 1526 obracia aj na francúzskeho kráľa, aby ho vyzval k akceptovaniu mieru, hoci bol zjednaný nespravodlivo a nerovnoprávne.⁸ Cena mieru zaručujúceho jednotu kresťanskej Európy v boji proti Osmanom je totižto nevyčísliteľná: „Ak kresťanských monarchov spojí pevná svornosť, Turci budú menej opovážliví a budú prinútení akceptovať daný stav, keď teraz raz jednému, raz druhému kráľovi lichotia, len aby z toho získali nekajý osov a sú mocní jedine kvôli vašej nesvornosti.“⁹ Ešte v tom roku však mohol

5 „Quod si hic non adsit animus, citius futurum est ut nos in Turcas degeneremus quam ut Turcas in nostras partes pertrahamus.“ *Tamtiež*, s. 365.

6 „Si quis admoneat vere Apostolicum esse Turcas Christi praesidiis ad religionem pertrahere potius quam armis, continuo vocatur in suspicionem quasi doceat Turcas, si impetant Christianos, nullo modo coercendos.“ *Tamtiež*, s. 371.

7 „Nos hic magnis studiis apparamus bellum in Gallos. Pontifex totus in veteres amicos iratus nobis sese adiunxit. Et interim Turca Hungariam populatur armis.“ Takto lakonicky Erazmus glosuje situáciu v Európe vo svojom liste adresovanom Williamovi Warhamovi z 23. augusta 1521. P. S. ALLEN (ed.), *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami IV: 1519–1521*, Oxonii 1922, list č. 1228, s. 568–569.

8 Ide o Madridskú zmluvu uzavrenú medzi Karolom V. a Františkom I. po tom, čo Francúzi utrpeli v roku 1525 porážku pri Pavii a František I. padol do zajatia. František, ktorý bol k prijatiu jej podmienok prinútený týmito okolnosťami, sa v nej zaviazal, že sa vzdá všetkých nárokov na Neapolsko, Miláno aj Janov a uzná zvrchovanosť cisára vo Flámsku. Už v nasledujúcom roku však pápež Klement VII. zbavil Františka prisahy, ktorú vtedy zložil. Vedno spolu aj s Benátkami a Florenciou vytvorili Ligu z Cognacu namierenú proti cisárovi Karolovi V. Pozri Richard MACKENNEY, *Dějiny Evropy šestnáctého století*, Praha 2001, s. 256.

9 „Si Christianos monarchas firma iunget concordia, minus audebunt Turcae, et in ordinem cogentur qui nunc huic Regi, nunc illi utcunque commodum fuerit blandiantes, non alia

s nemou bolesťou sledovať, ako sa jeho najčernejšie predpovede naplňajú, ako najkresťanskejší kráľ i samotný pápež dokážu ticho podporovať osmanský útok na kresťanské Uhorsko.¹⁰

Niet pochýb, že práve páľčivé problémy protiosmanskej vojny pritiahli Erazmov záujem aj k Uhorsku. Postupne nadväzuje čoraz širšie a živšie kontakty s kruhom uhorských humanistických vzdelancov.¹¹ Práve v korešpondencii Erazma so svojimi stredoeurópskymi priateľmi sa pravidelne objavujú správy o osmanskej hrozbe — Erazmus je evidentne aj vďaka nim veľmi dobre informovaný. Už v liste Jakubovi Pisonovi datovanom 9. septembra 1526 síce veľmi stručne, no pritom mimoriadne veľavravne reaguje na chýr o moháčskej porážke: „Žialim, že Váš štát bol rozvrátený, preto som taký stručný.“¹² V roku 1529 z popudu spovedníka kráľovnej Márie Habsburskej Jána Henckela adresuje vdove po uhorskom a českom kráľovi Ľudovítovi II. trochu oneskorenú konzoláciu pod názvom *Vidua Christiana*.¹³ Erazmus sa však ani tu, v kontexte príčiny Máriinho ovdovenia možno aj veľmi trúfalo, nezdráha zdôrazniť svoje

re magis quam vestro dissidio potentes sunt.“ P. S. ALLEN (ed.), *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami VI: 1525–1527*, Oxonii 1926, list č. 1722 datovaný 16. júna 1526, s. 361.

10 František I. sa skontaktoval so Sulejmanom prostredníctvom chorvátskeho grófa Jána Frangepána a požiadal ho o útok na Habsburgovcov. Ten bol v zásade možný v dvoch smeroch — Osmani mohli zaútočiť v západnom Stredomorí, resp. cez Uhorsko na Rakúsko. Tá prvá možnosť bola riskantnejšia, pri tej druhej stálo v ceste Uhorsko. Pozri: András KUBINYI, *A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata*, Századok 128, 1994, s. 370. V skutočnosti situácia na uhorsko-osmanskom pohraničí, ako aj vnútorná kríza uhorského štátu jasne predurčili vývoj, ktorý smeroval k Moháčskej porážke. Porovnaj: Vojtech KOPČAN, *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, Bratislava 1986, s. 23–24.

11 Trencsényi-Waldapfel pokladá za prvého a najstaršieho Erazmovho žiaka v Uhorsku Jakuba Pisona, keďže počiatky ich priateľstva datuje ešte do čias Erazmovho pobytu v Ríme v roku 1509, kde sa zoznámili. Imre TRENCSENYI-WALDAPFEL, *Érasme en Hongrie: Les efforts politiques d'Érasme en Hongrie*, Budapest 1942, s. 3. Práve Piso sa na základe odporúčania poľského kráľa Žigmunda Jagelovského stáva vychovávateľom nastávajúceho uhorského kráľa Ľudovíta II. Je zrejmé, že Piso sa vo svojich pedagogických zásadách riadil Erazmovým manuálom na výchovu vladára — *Institutio principis Christiani*. Keď sa Ľudovít oženil so šestnásťročnou Máriou, sestrou Karola V. a Ferdinanda, Piso ich začal vzdelávať oboch. V roku 1522 už Piso informuje Erazma, že mladý Ľudovít si hlboko váži Erazmove názory, že tento rešpekt zdieľa aj jeho žena — kráľovná Mária Habsburská a že Erazmov list adresovaný Pisonovi bol prijatý s veľkým entuziazmom celým dvorom. I. TRENCSENYI-WALDAPFEL, *Érasme en Hongrie*, s. 3. Do kruhu uhorských a poľských erazmovcov samozrejme patrili aj ďalšie viac a menej vplyvné osoby: lekár Ján Antonín Košícký, bratia Thurzovci, spovedník kráľovnej Márie Habsburskej Ján Henckel, radca a kancelár Márie Habsburskej, neskôr ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh, biskup z Przemyslu Andrej Krický, poľský kancelár Krištof Šidlovický, poľský vicenancielár Peter Tomický.

12 „Doleo res apud vos esse turbatas, eoque sum brevior.“ P. S. ALLEN (ed.), *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami VI*, list č. 1754, s. 416.

13 Tlačou vyšla vo Frobenovej tlačiarňi v Bazileji. TÝŽ (ed.), *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami, tom. XII, indices*, Compilavit Barbara Flower. Perfecit et edidit Elisabeth Rosenbaum, Oxonii 1965, s. 29.

presvedčenie, že nenávisť voči Turkom nemožno ospravedlňovať ich existenciou: „Ak aj nie je kresťanom, predsa len mu pomôžem v nebezpečenstve, ak už pre nič iné tak preto, lebo je človekom a možno raz dostane rozum. Zabíja, kto nepomáha, keď môže. Nie je znakom kresťanského milosrdenstva zabiť Turka len preto, že je Turkom.“¹⁴

Udalosti toho roku (pád Budína a obliehanie Viedne) však navodili celkom novú situáciu bezprostredného ohrozenia Osmanmi, čo Erazma prinútilo k sformulovaniu svojho vojnového apelu proti Turkom — *Nanajvýš prospešnej úvahy o vyhlásení vojny Turkom*. Bezprostredným podnetom pre vznik však mala byť žiadosť vcelku neznámeho nemeckého právnika Johannes Rincka¹⁵ z Kolína nad Rýnom (informácie o ňom totiž máme takmer výhradne iba z korešpondencie s Erazmom — zachoval sa jeden Rinckov list Erazmovi a štyri Erazmove listy Rinckovi). Bližšie dôvody, ktoré viedli Rincka k tejto požiadavke, nepoznáme, keďže jeho list, v ktorom žiadal Erazma o názor na vojnu proti Turkom, sa nezachoval.¹⁶ Zdá sa však, že Rinck tu vystupoval iba z pozície sprostredkovateľa, za ktorým sa zrkadlia záujmy iných pripraviť argumentačný materiál pre nadchádzajúci ríšsky snem v Augsburgu a zaštitíť ho všeobecne akceptovanou Erazmovou autoritou. Augsburský snem však popri tureckej otázke mal na programe ešte dôležitejší bod, ktorým bolo zaujatie stanoviska k Lutherovmu vierovyznaniu. Aj táto okolnosť mohla prispieť k motívu vzniku *Úvahy*. Od roku 1524 totiž Erasmus viedol s Lutherom nekompromisnú polemiku prostredníctvom svojich viac-menej adresne útočných diel. Okrem teologických spisov¹⁷ sem možno zaradiť aj Lutherovu útechu kráľovnej Márii: *Vier tröstliche Psalmen an die Königin zu Ungarn* (1526), ktorým Luther kondoloval ovdovelej kráľovnej pružne takmer okamžite po smrti jej manžela — o tri roky skôr ako to urobil Erasmus svojou *Kresťanskou vdovou*. V roku 1529 zas Luther publikuje svoju úvahu o možnostiach vojny proti Tur-

14 „Si ne christianus quidem, tamen succurram periclitanti, si non ob aliud, certe quia homo est et fieri potest ut aliquando resipiscat. Occidit, qui non servat, quum possit. Nec est christianae clementiae vel Turcam occidere non ob aliud, nisi quia Turca sit.“ Maria CYTOWSKA (ed.), *Erasmus Roterodamus: Vidua Christiana*, in: *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami recognita et adnotatione critica instructa, notisque illustrata, ordinis quinti tomus sextus*, Amsterdam 2008, s. 311.

15 Bol synom richtára, študoval v Kolýne a v Bologni. Doktorát z obojakého práva získal v Kolýne (1518), kde potom pôsobil na tamorej univerzite až do svojej smrti. Peter G. BIETENHOLZ, *Contemporaries of Erasmus: A bibliographical register of the renaissance and reformation. Volume III. N–Z*, Toronto 1987, s. 161n.

16 Tamtiež, s. 162.

17 *De libero arbitrio diatribe sive collatio* vyšla v septembri 1524 v Bazileji u Ján Frobena. Bližšie o formovaní Erazmových názorov na Luthera viď napr. David SANETRŇÍK, *Reformní theolog Erasmus Rotterdamský a jeho polemika s Lutherem*, in: Desiderius Erasmus Rotterdamský, *De libero arbitrio = O svobodné vůli*, Praha 2006, s. 7–103. V decembri 1525 vyšla tlačou Lutherova odpoveď pod názvom *De servo arbitrio*, ktorá sa však do Erazmových rúk dostala až o niekoľko mesiacov neskôr. Na ostrý Lutherov tón reagoval takmer okamžite a ešte na jar v roku 1526 vydáva u J. Frobena v Bazileji spis *Hyperaspistes diatribae adversus servum arbitrium M. Lutheri*. Prepracované a doplnené vydanie, označované niekedy ako *Hyperaspistes II*, potom vydal až v septembri 1527.

kom, revidujúc svoje pôvodné eschatologické stanovisko.¹⁸ Priam sa nám teda núka interpretácia, že Erazmova *Úvaha* je vlastne jeho odpoveďou na Lutherov spis *Vom Kriege wider die Türken* (O vojne proti Turkom).¹⁹ Erazmus skutočne chce poznať Lutherove názory na vojnu proti Turkom, ale robí tak až na poslednú chvíľu: v marci 1530 píše svojmu priateľovi Bonifácovi Amerbachovi, aby mu čím skôr poslal Lutherovu knižku.²⁰ Amerbach reaguje obratom,²¹ ale medzičasom Erazmus už 17. marca 1530 poslal Rinckovi skoncipovanú *Úvahu*.²²

Pri písaní tohto svojho dielka mohol Erazmus čerpať inšpiráciu aj od svojho priateľa, mladšieho španielskeho humanistu Juana Luisa Vivesa. Ten ešte v roku 1526, v priamej reakcii na osmanské víťazstvo pri Moháči píše dialóg *De dissidiis Europae et bello Turcico* a k tejto téme sa pod dojomom vojnových udalostí vracia opäť v roku 1529, keď koncipuje spis *De conditione vitae Christianorum sub Turca*.²³ Erazmus bez pochyb musel poznať prvé zo zmienených diel, veď v tom čase už udržiaval intenzívny korešpondenčný priateľský vzťah s Vivesom, ktorý zahrňoval aj výmenu kníh.²⁴

18 Ešte v roku 1518 vnímal Luther osmanskú hrozbu ako Boží trest, ktorý postihol európske kresťanstvo za pápežské omyly. V liste svojmu priateľovi Spalatinovi doslova argumentuje, že viesť vojnu proti Turkom je to isté ako vzoprieť sa Božej vôli, lebo Boh využíva Turkov na to, aby potrestal kresťanov. Súčasne Turkov vykresľuje za nábožensky tolerantných: „Turek vždy každému dovolí, aby žil podľa svojej viery [...] moc pápeža nad telom a dušou je tisíckrát horšia ako moc Turkov.“ *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe* (Weimarer Ausgabe) VIII, Graz 1966, s. 708–709.

19 Erazmova *Úvaha* však svojou formou (výklad Žalmu 28) indikuje skôr reakciu ešte na Lutherove *Štyri útešné žalmy pre uhorskú kráľovnú Máriu* obsahujúce výklad Žalmu 37, 62, 94 a 109.

20 „Rogo ut quum primum licuerit, mittas nobis libellum Luteri de bello adversus Turcas.“ P. S. ALLEN (ed.), *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami VIII: 1529–1530*, Oxonii 1934, list č. 2279, s. 369.

21 *Tamtiež*, list č. 2280, s. 370.

22 *Tamtiež*, list č. 2285 datovaný 17. marca 1530 vo Freiburgu, s. 382–385. Vlastne celá *Úvaha* je akoby Erazmova odpoveď Rinckovi, Allen však do svojho súboru vybral iba výňatky z celého textu, ktorý bol publikovaný v kritickej edícii v rámci súborného vydania Erazmovho diela: Antonius Gerardus WEILER (ed.), *Erasmus Roterodamus: Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo, et obiter enarratus psalmus XXVIII*, in: *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami recognita et adnotatione critica instructa, notisque illustrata, ordinis quinti tomus tertius*, Amsterdam 1986, s. 1–82. V Allenovej edícii sa nachádzajú pasáže zo strán 31n., 64–68 a 82 kritického vydania.

23 V literatúre sa stretáme predovšetkým s názormi zdôrazňujúcimi afinitu diel oboch humanistov: napr. M. J. HEATH, *Introductory note*, s. 204, ktorý sa domnieva, že Erazmus čerpá argumenty pre ospravedlnenie vojny proti Turkom práve od Vivesa. M. L. Colish však vidí výrazný rozdiel medzi prácami oboch humanistov — Vives, na rozdiel od Erazma, ponúka podľa nej konkrétne politické a nota bene vojenské kroky ako odpoveď na osmanskú inváziu do strednej Európy. Marcia Lillian COLISH, *Juan Luis Vives on the Turks*, in: *Medievalia et Humanistica: Studies in Medieval and Renaissance Culture*, 35, 2009, s. 1–14, najmä s. 3.

24 P. S. Allen sa priamo domnieva, že bližšie nekonkretizovaná knižka („Mitto ad te libellum quendam meum, in quo insunt nonnulla magis aliquanto a cura scripta“) spomínaná vo

Základným rámcom Erazmovej *Úvahy* je výklad k Žalmu 28,²⁵ čomu venoval úvodnú stať. Prekvapujúco tu zostáva na pozíciách, ktoré sa zhodujú s pôvodným Lutherovým názorom tvrdiacim, že Turci sú Božím trestom. U Erazma je „turecký meč pomstiteľom nedodržanej zmluvy, ktorú kresťania uzatvorili s Bohom“.²⁶ V jednotlivých politických a vojnových udalostiach vidí podobenstvo Božieho hlasu z Žalmu 28, ktorého cieľom nie je koniec sveta a posledný súd (rozdiel oproti Lutherovi), ale snaha o nápravu človeka: „Priznajme si teda, že tieto zásahy sú hlasom Pána túžiaceho nás zachrániť, nie zahubiť, takto sa to dozvedáme aj z 28. žalmu: *Hlas Pánov nad vodami*, t. j. nad ľuďmi, zmietajúcimi sa sem a tam uprostred všakovakých žiadostí a *Zahrnel Boh veleby, Pán nad veľkými vodami! Hlas Pánov — taký mohutný! Hlas Pánov — taký veľkolepý! Hlas Pánov láme cédre. Hlas Pánov metá blesky ohnivé, hlas Pánov púšťou otriasa...*“²⁷ Erazmovo riešenie je v súlade s jeho pôvodnými názormi požadujúcimi nápravu človeka v duchu kresťanských hodnôt a nevyhnutnej jednoty kresťanov: „A potom, čo sa rozprášili už aj skazené žiadostivosti vedúce svoj boj proti duši, a čo sa ukončil svár dogiem, sa z púšte stane chrám zasvätený Pánovi, v ktorom budú všetci svorne z duše a jednohlasne oslavovať svojho obnovovateľa.“²⁸ Tento svoj teologický úvod končí zopakovaním svojich základných politických téz, ktoré naformuloval už v *Institutio principis Christiani*, a ktoré pripisujú najväčší význam a dôležitosť svetským vládarom, ktorí majú moc uzatvoriť medzi sebou mier a postaviť hrádzu proti Turkom.

Vzápätí nasleduje praktická časť Erazmovej *Úvahy*, ktorá už nesie stopy politického realizmu: odzrkadľuje reálnu politickú situáciu i možnosti. Hneď prvé konštatovanie o vzraste moci Turkov je vlastne výzvou ríšskemu snemu v Augsburgu, aby odhlasoval pomoc Uhorsku a Ferdinandovi Habsburskému: „Teraz však, keď už niet pochýb, že táto taká rozsiahla turecká ríša sa zrodila nie vďaka ich vojenskej zdatnosti, ale vďaka nám, ktorí sme tú našu ríšu trestuhodne rozdrobili, musia všetci,

Vivesovom liste adresovanom Erazmovi 20. júla 1527 (list č. 1847) by malo byť práve spomínané *De Europae dissidiis et bello Turcico*. P. S. ALLEN (ed.), *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami VII: 1527–1528*, Oxonii 1928, s. 107.

- 25 Erazmus používal číslovanie žalmov podľa Vulgáty, resp. Septuaginty. My sa v poznámkach pridrižujeme zaužívaného číslovania v odborných textoch podľa hebrejskej Biblie používaného aj v citovanom slovenskom vydaní, ktoré vychádza z Novej Vulgáty, viz vydání Sväté Písmo Starého i Nového zákona, Trnava 2000. Pôvodné — Erazmovo číslovanie, ktoré zachovávame v hlavnom texte, uvádzame pri odkazoch v hranatej zátvorke.
- 26 „Quoties sensimus Turcicum gladium, ultorem violati foederis quod cum Deo pepigimus?“ A. G. WEILER (ed.), *Erasmus Roterodamus: Utilissima consultatio*, s. 32.
- 27 „Agnoscamus igitur haec flagella voces esse Domini, cupientis sanare nos, non perdere, quemadmodum docet Psal. 28.: *Vox Domini super aquas*, hoc est, populos, variis affectibus variisque doctrinis huc illucque fluctuantes. *Deus maiestatis innotuit, dominus super aquas multas, vox Domini in virtute, vox Domini in magnificentia, vox Domini confringentis cedros, vox Domini intercidentis flammam igneam, vox Domini concutientis desertum...*“ *Tamtiež*, s. 34. (Zvýraznené pasáže sú Erazmovými citáciami zo žalmistu — Ž 29 [28], 3–5.)
- 28 „Tunc revelabuntur nobis obscura saltuum, ac discussis pravis cupiditatibus quae militant adversus spiritum, resectis dogmatum dissidiis, ex deserto fiet templum Domino dicatum, in quo concordibus animis, eadem voce, omnes instauratori suo dicent gloriam.“ *Tamtiež*, s. 36.

ktorí sa hlásia k menu kresťana, nielen ľútostivo nariekať, ale aj ponúknuť pomoc bratrským národom v ich pohrome.“²⁹ Aby presvedčil, postupuje klasickou humanistickou metódou a ponúka výklad dejín Turkov počnúc vládou Ghaznovskej dynastie. Podrobnejšie popisuje vládu desiatich panovníkov osmanskej dynastie počnúc Osmanom I. a končiac Sulejmanom I. Nádherným. Zmena Erazmovho pohľadu je zrejmá — títo Turci už nie sú len „semichristiani“, ktorých možno kristianizovať kresťanskou morálkou a láskou. Už sú to aj bezbožní a mimoriadne krutí lúpežníci, voči ktorým je nevyhnutné sa vzoprieť ozbrojenou silou. Argumentuje pritom aktuálnymi udalosťami — porážkou Uhorska, obliehaním Viedne.³⁰ Erazmus však stojí aj pred problémom, ako obhájiť svoj názorový posun pred hlasmi oponentov: nechce byť „vojnovým štváčom“, ale súčasne odmieta aj útrpný defetizmus.³¹ Ďalšie pasáže Erazmovej *Úvahy* preto môžeme považovať za jeho obhajobu voči obvineniu, že svojimi pacifistickými názormi sa vlastne stotožňuje s Lutherovým postojom. Erazmus pritom vychádza z tézy, že kresťania, resp. ich vladári disponujú právom viesť vojnu.

Tento Erazmov vojnový apel však nie je bezhlavým „trúbením“ do vojny. Podmienkou jej vedenia totiž ostáva obrozenie kresťanských cností: „Lebo iba vykrikovať: vojnu proti Turkom, týmto hrozným beštiam, týmto nepriateľom cirkvi, tomuto národu nakazenému každým zločinom a nemravnosťou je to isté, ako keby sme vydali nevedomý dav napospas nepriateľom. Ba sám som sa neraz čudoval, keď sme pred časom počuli z blízka o krutej porážke Uhorska, o žiaľ vzbudzujúcej smrti Ludovíta, o tak veľmi smutnom osude kráľovnej Márie a teraz popri obsadení Uhorského kráľovstva aj o tak krutom plienení Rakúska, že naše krajiny, aj samo Nemecko, to prijali chladne, akoby sa to, čo sa prihodilo, nás nijako netýkalo.“³² Erazmova výzva preto smeruje na najvplyvnejších európskych monarchov (Karola V., Ferdinanda I., Františka I., Henricha VIII.) a pápeža Klementa VII., ktorí majú moc, prostriedky a deklarujú i svoju zbožnosť — pre Erazma podmienku prípustnosti i záruku úspeš-

29 „... nunc vero quum indubitatum sit, tam late patens imperium non illis virtute partum, sed nobis nostrum ob merita nostra diminutum, non solum ingemiscendum est omnibus qui favent christiano nomini, verum etiam opitulandum est fraternarum nationum calamitatibus...“ *Tamtiež*, s. 38.

30 „... quid toties cruentas incursions factas in Ungariam crudelissime occupatam, depulsum regem Ferdinandum, plus quam hostiliter oppugnatam Viennam, incredibili immanitate vastatam Austriam ulteriorem totam.“ *Tamtiež*, s. 50.

31 „Interim mihi paucis rixandum est cum duplici hominum genere, quorum alteri perperam ad bellum Turcarum inflammati sunt, alteri perperam dehortantur ab armis in Turcam movendis.“ *Tamtiež*, s. 52.

32 „Nam nihil aliud vociferari, quam bellum in Turcas, in immanes beluas, in ecclesiae perduelliones, in gentem omni scelereum ac flagitiorum genere contaminatam, quid aliud est quam imperitam multitudinem hostibus prodere? Quin ipse non semel admiratus sum, quum de propinquo audiremus crebras Hungariae clades, nuper Lodovici miserandum exitium, Mariae reginae tristissimam sortem; nunc praeter occupatum Hungariae regnum tam crudelem Austriae vastationem, nostras regiones, atque ipsam adeo Germaniam adeo frigere quasi quod geritur nihil ad nos attineat.“ *Tamtiež*, s. 64.

nosti takejto vojny.³³ Jeho spojenecké vojsko by malo mať na čele cisára s ríšskymi kniežatami, po ňom by mal stáť „najkresťanskejší“ francúzsky kráľ, nasledovaný Ferdinandom, ktorého krajina je najviac vystavená tureckej hrozbe. Po nich by mali stáť ostatní vladári,³⁴ ale s vylúčením cirkevných osôb, pre ktorých je účasť na vojne neprípustná.³⁵ Vzápätí prechádza na praktickú otázku financovania vojny, ktorá zvyčajne prostredníctvom mimoriadnych vojnových daní ostáva na bedrách pospolitého ľudu. Proti tomu podáva návrh, aby väčšinu vojnových nákladov uhradili samotní vladári a bohatí zoškrtaním svojich vlastných výdavkov, často zbytočne premrhaných na hostiny, zábavy a luxus.³⁶ Erasmus sa dotýka aj diplomatického pozadia vojny, keď argumentuje proti tvrdeniu, že v tejto vojne ide iba o zápas medzi Ferdinandom I. a Jánom Zápoľským o uhorskú korunu.³⁷ Nakoniec dôvodí aj proti názorom, že sa vlastne kresťania pod osmanskou nadvládou nemajú až tak zle.³⁸ Na záver si sám pre seba kladie otázku: „Povedz rovno, myslíš si, že máme ísť do vojny alebo nie?“³⁹ Odpovedá si, že sám neodhovára od vojny,⁴⁰ ale jeho ideálom ostáva víťazstvo kresťanských cností a morálky a pokresťančenie Turkov.⁴¹

Vojna, hoci proti Turkom — úhlavnému nepriateľovi kresťanskej Európy, ostáva pre Erazma zlom, ale tentokrát sa jej už nemožno vyhnúť. Erasmus odmietol Au-

33 „Nunc propius urget nos mali vis, et habemus principes, non minus ditione praecellentes quam religionis studio praestantes, Carolum imperatorem, et huius germanum regem Ferdinandum, ac iam tandem, utinam maturius foederatum christianissimum Galliarum regem Franciscum. Nec tum pro sua pietate, tum pro cognominis honore (nam fidei catholice defensor dici meruit), defuturus est huic negotio inclytus Angliae rex Henricus. Orandum est atque etiam sperandum est fore, ut nostri miseritis Dominus Iesus vicario suo Clementi VII. mentem inserat ipso dignam, eamque confirmet ac bene fortunet, quam prae se ferre dicitur, et a bonis creditur.“ *Tamtiež*, s. 68.

34 „... primum ius est Caesari Carolo, cum suis satrapis, proximum regi christianissimo, tertium regi Ferdinando, cui propius imminet illa barbaries, dein aliorum principum.“ *Tamtiež*, s. 70–71.

35 Na túto tézu Erasmus upriamuje svoju pozornosť v ďalšej obsiahlej argumentácii, opierajúc sa predovšetkým o novozákonné texty: „Christus nunquam belasse legitur, sed tradidit nobis coelestem philosophiam...“ *Tamtiež*, s. 72.

36 „Ut autem citra magnum populi gravamen pecuniae suppetant in bellum, hac ratione fieri potest, si principes impendia supervacanea resecant; id si fecerint, videbunt quantum vectigal accrescat censibus.“ *Tamtiež*, s. 74.

37 „Superest ut paucis respondeamus his qui dictitant hoc bellum non pertinere ad religionem christianam, sed de regno Ungariae tantum decertari inter duos principes, quorum alteri Turca tulerit supetias...“ *Tamtiež*, s. 74.

38 „Exaudiuntur interim et aliorum voces abominandae, qui iactant esse tolerabilius agere christianos sub imperio Turcarum, quam sub christianis principibus ac sub pontifice Romano.“ *Tamtiež*, s. 75–76.

39 „Dic exerte, censes bellandum an non?“ *Tamtiež*, s. 81.

40 „Nec bellum dissuadeo...“ *Tamtiež*, s. 81.

41 „Illud in primis erat optabile, si liceat Turcarum ditiones ita subigere, quemadmodum apostoli cunctas mundi nationes subegerunt imperatori Christo; proximum esto votum, sub armis hoc potissimum agere, ut se victos esse gaudeant.“ *Tamtiež*, s. 82.

gustínovu tézu o spravodlivej vojne (*bellum iustum*)⁴² a nepripustil ju ani v tomto prípade⁴³ — vojna proti Turkom nie je spravodlivá, je iba nevyhnutná (*bellum necessarium*).⁴⁴

Erazmova *Úvaha* je svedectvom hrôzy a zdesenia, ktoré vo všetkých vrstvách spoločnosti vyvolalo osmanské obliehanie Viedne. Je aj odrazom nádeje, ktorá sa vkladala do ríšskeho snemu v Augsburgu v roku 1530 — Erasmus mal byť jej tribúnom, ale tejto zodpovednosti sa vyhol. V liste Rinckovi datovanom 19. júla 1530 píše: „Mnohí mi v listoch píšu, aby som sa zúčastnil snemu, ale cisár ma doposiaľ nepozval. Ak by ma však aj pozval, mám ospravedlnenie vážnejšie než by som si prial: už štvrtý mesiacom chorľaviem a nedokážem sa vyliečiť.“⁴⁵ Téma nevyhnutnosti vojny proti Osmanom

42 Debata o „spravodlivosti“ vojny proti Turkom, vychádzajúca z jej pôvodnej definície u sv. Augustína, Izidora Sevillekého, či z Gratianovho Dekréty alebo Summy sv. Tomáša Akvinského, sa stáva v 16. storočí jednou z hlavných tém humanistických dišput. Bližšie k tomu vid': Alexandra MERLE, *La guerre juste contre les Turcs et la monarchie catholique au XVIème siècle*, in: *L'Espagne et ses guerres: de la fin de la Reconquête aux guerres d'Indépendance*, coll. „Iberica“, Paris 2004, s. 309. Erasmus proti téze „spravodlivej vojny“ argumentuje napríklad vo svojich radách budúceho cisárovi Karolovi V.: „Augustinus uno aut altero loco bellum non improbavit. At tota Christi philosophia dedocet bellum. Apostoli nusquam non improbant. Atque illi ipsi sancti doctores, a quibus volunt uno aut altero loco probatum bellum, quot locis idem improbant et detestantur? Cur his omnibus dissimulatis capta-mus, quod alat nostra vicia?“ Otto HERDING (ed.), *Erasmus Roterodamus: Institutio principis Christiani*, in: *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami recognita et adnotatione critica instructa, notisque illustrata, ordinis quarti tomus primus*, Amsterdam 1974, s. 215. Bližšie k tom vid' aj našu štúdiu publikovanú v rámci bilingválnej latinsko-slovenskej edície tohto Erazmovho textu: Imrich NAGY, *Erazmus a jeho ideálny vládár*, in: *Erasmus Roterodamus: Institutio principis Christiani — Výchova kresťanského vládkára*, Trnava 2009, s. 291–292.

43 Podľa M. Cytowskej tu Erasmus úplne opúšťa pozície svojho evanjeliového pacifizmu a prechádza k realizmu sv. Augustína a jeho princípom tzv. spravodlivej vojny. M. CYTOWSKA, *Érasme et les Turcs*, s. 313. Naproti tomu A. Merle upozorňuje, že pre humanistov ako Erasmus pohanstvo Turkov nebolo dostatočným dôvodom pre spravodlivú vojnu. A. MERLE, *La guerre juste contre les Turcs*, s. 310. Z Erazmovej argumentácie však vyplýva, že rozlišuje spravodlivú a nevyhnutnú vojnu: „Ja presadzujem názor, že na vojnu sa možno podujat iba vtedy, keď sa jej napriek tomu, že sme sa pokúsili o všetko, nedá vyhnúť. Pretože vojna je zo svojej vlastnej podstaty taká zhubná, že aj keď sa na ňu z tej najspravodlivejšej príčiny podujme ten najspravodlivejší vládár, predsa kvôli skazenosti vojakov a ich veliteľov prinesie takmer vždy viac zla ako dobra.“ („Doceo bellum nunquam suscipiendum, nisi quum tentatis omnibus vitari non potest, propterea quod bellum suapte natura res sit adeo pestilens, ut etiam si a iustissimo principe, iustissimis de causis suscipiatur, tamen ob militum ac ducum improbitatem fere mali plus adferat quam boni.“) A. G. WEILER (ed.), *Erasmus Roterodamus: Utilissima consultatio*, s. 54.

44 Takýto záver je v tomto spise čitateľný napríklad aj vo vyjadrení: „... nec mihi placere bellum adversus Turcas, nisi huc adigat inevitabilis necessitas...“ *Tamtiež*, s. 78. Napokon „nevyhnutnosťou“ vysvetľuje Erazmovo chápanie vojny proti Turkom aj A. G. Weiler, hoci sám zotráva pri termíne „spravodlivej vojny“: TÝŽ, *La Consultatio de Bello Turcis*, s. 100.

45 „Multi me litteris hortantur, ut adsim concilio, Caesar tamen nondum vocavit; et si vocet, habeo excusationem iustiore[m] quam vellem. Nam cum quartum iam mensem aegrotem,

a obrana kresťanskej Európy v hraniciach Uhorska sa však predsa len dostala na rokovanie augsburského snemu. Jej hovorcom sa stal osobný tajomník kráľovnej Márie Habsburskej, humanista a Erazmov dôverný priateľ Mikuláš Oláh.⁴⁶ V jeho vystúpení, ktoré zaznelo 1. októbra 1530, teda popri výzve cisárovi Karolovi V. a nemeckým kniežatám na ráznu podporu protiosmanskej vojny v Uhorsku, rezonujú aj Erazmove myšlienky.⁴⁷ Turecká vojna však musela ustúpiť vnútropolitickým problémom Karola V. spätým najmä s reformačnou otázkou a Erazmov apel tak ostal nevypočutým.

RÉSUMÉ:

The many fiery appeals that were made to defend Europe from the Ottoman menace at the end of the 1520s included that of Erasmus of Rotterdam's *Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo*. Erasmus had previously raised his voice in the opposite position as a pacifist, but he was now coming out with an urgent appeal for a military attack against the Ottoman Empire. What was behind Erasmus's ideological turnaround?

The Ottoman threat begins to make itself intensively felt in Erasmus's thinking during the 1520s, but still only in latent form as motivation for the unification of Christian Europe. Hence Erasmus finds that the Ottomans are "semi-Christians", i.e. that they could be christianized given the correct example. However, as the struggle intensified for political hegemony in Europe and the Ottomans increasingly sought territorial expansion into the European hinterland, scepticism began to emerge in Erasmus's thinking.

However, Erasmus did not come round to any basic formulation of his stance regarding the inevitability of war against the Ottomans until the watershed years in European-Ottoman relations (the battle at Mohács in 1526 and the siege of Vienna in 1529). A role was also played in all of this by the involvement of Martin Luther, who Erasmus increasingly came out against, even with regard to such political and military subjects as the Ottoman wars. Hence in 1529 Erasmus published *Vidua*

nondum possem convalescere." P. S. ALLEN (ed.), *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami VIII*, s. 496.

- 46 Bližšie o okolnostiach angažovania sa Mikuláša Oláha viď našu štúdiu: Imrich NAGY, *Mikuláš Oláh v službách Márie Habsburskej*, in: Agáta Klimeková — Eva Augustínová (edd.), *Ján Jessenius: Slováci na panovníckych dvoroch: zborník prác z interdisciplinárnej konferencie*, Martin 2012, s. 184–197.
- 47 Znenie Oláhových rečí „Oratio Extemporaria ad Caesarem Carolum Quintum, nomine Status Hungariae et Sclavoniae Anno MDXXX. prima octobris Augustae habitā“, „Ad Principes Imperii“ a „Articuli Caesari praesentati et alii principibus Imperii“ viď v: Arnold IPOLYI (ed.), *Nicolai Oláh, Ludovico Ilo regi Hungariae et Mariae reginae a secretis, Ferdinandi I Cancellarii, dein Archiepiscopi Strigoniensis primatis Regni Hungariae et locumtenentis regii Codex epistolaris (MDXXVI–MDXXXVIII)*, Budapest 1876, s. 75–84. S Erazmovými myšlienkami o nevyhnutnosti podujat sa na vojnu proti Turkom sa však stretieme dokonca aj v dielku G. Agricolae: Georgius AGRICOLA, *Oratio de bello adversus Turcam suscipiendo, Ad Ferdinandum Hungariae Boemiaeque regem, et Principes Germaniae, Basileae Anno M.D.XXX. VIII*. Bližšie k tomu viď aj štúdiu: József BESSENYEI, *Agricola Oratio de bello adversus Turcam suscipiendo című röpirata és a 16. század első felének törökellenes publicisztikája*, in: László Zsámboki (ed.), *Agricola évszázada: Georgius Agricola, 1494–1555, születésének 500. évfordulója alkalmából tartott ülészak előadásai*, Miskolc 1994, s. 15–23.

Christiana with a dedication to Queen Marie of Habsburg, the widow of Louis II, who died in the retreat from Mohács. This belated reassurance is also an attempt by Erasmus to counter the influence of Luther, whose *Vier tröstliche Psalmen an die Königin zu Ungarn* conveyed his commiserations to the Hungarian queen in that same year 1526.

The same applies in the case of *Utilissima consultatio*, under review, which Erasmus published in 1530 and which can be considered to be a reaction to not only the military events of the previous few years, but also to the prevailing political disunity that became evident in the Imperial Diets, which were unable to provide military support for the states in immediate danger. It can also be seen as Erasmus's response to Luther's *Von Kriege wider die Türcken* written in 1528.

Erasmus's appeal is in the form of a commentary to Psalm 28, addressing Jan Rincke, Professor of Law at Cologne on the Rhine. However, theological issues only actually make up the introductory framework. The main axis is an analysis of the causes of the Ottoman successes and a proposed solution for the defence of Christian Europe. This work offers an interesting exploration of the thought of Erasmus — a representative of the intellectual circles in Europe at that time and an upholder of humanistic Christian values — regarding the Ottomans, their history, religion and political and diplomatic achievements. However, it should not be forgotten that this is first and foremost a political manifesto, primarily addressed to Charles V and the Imperial Estates.

Mgr. Imrich Nagy, Ph.D., působí jako odborný asistent na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Věnuje se období humanismu ve středoevropském kontextu, zejména tvorbě Erasma Rotterdamského. Je též autorem odborných překladů textů Erasma Rotterdamského či Matěje Bela (imrich.nagy@umb.sk).